

MACARİSTAN ANAYASA MAHKEMESİNİN TOPLUMSAL SİSTEM DEĞİŞİKLİĞİ İÇERİSİNDEKİ ROLÜ

Laszlo SOLYOM*

Macaristan Anayasa Mahkemesi faaliyetlerine 1.1.1990 tarihinde başlamıştır. Anayasa Mahkememiz, yeni anayasaya dayanarak çalışmaya başlayan yeni hukuk devletimizin ilk kuruluşu olmuştur.

Bir ülkenin siyasi ve hukuk sistemine anayasa yargısının alınması, herhalde beraberinde kendi faaliyetleri için kabul ve ifa şekli sorunları getirmektedir. Elbette bir anayasa mahkemesi faaliyetlerine demokratik olmayan bir devlet kuruluşunun hukuk devletine geçiş sırasında başlarsa, tipik diğer sorunlar ortaya çıkar.

Konuşmamın bundan sonraki kısımlarında bu tip sorunlardan ve Macaristan'da nasıl çözülebileceklerinden bahsetmeye çalışacağım.

I. Devamlılık ve Yeni Başlangıç

1. Macaristan'ın yeni anayasası 23.10.1989 tarihinde tebliğ edilmiştir, hür seçimler ise Nisan 1990'da gerçekleştirilmiştir. İlk beş anayasa mahkemesi hakimleri 1989 yılının Kasım ayında parlamento tarafından seçilmiştir. Anayasa Mahkemesi böylece yeni gücün oluşumuna kadar meydana gelen olayları izleme fırsatına sahip olmuştur. Bu geçiş dönemi sırasında örneğin yeni seçim yasası, cumhurbaşkanının hukuki konumu ve seçimi hakkında kararlar verilmiştir. Anayasa Mahkemesinin varoluşu, bu çok sağlam olmayan dönemde siyasi tartışmaların hukuki sorun olmalarını engellemiş ve anayasa mahkemesi kararı ile kesin ve bağlayıcı çözümler getirilebilmiştir. Ayrıca anayasa mahkemesi, siyasi açıdan etki altına alınmaz bir organın etkisi mümkün olabileceğini ortaya koyabilmiştir.

(*) Macaristan Anayasa Mahkemesi Başkanı

2. Yeni anayasa ile birlikte eski hukuk düzeni otomatik olarak geçersiz ilan edilmemiştir. Ancak önceden varolan bütün kurumsal standartların anayasa ile bir uyum içerisine getirilmesi zorunlu kılınmıştır. Parlamento hemen hemen bütün alanların yeniden düzenlenmesiyle uğraştığından, eski standartların bir kısmı kendiliğinden ortadan kaldırılmaktadır. Bunun dışında bu amaç için anayasa mahkemesindeki soyut standart kontrolü hizmet etmektedir. Zaten anayasa mahkemesinin yetkileri, esas faaliyetinin soyut standart kontrolü olacak şekilde belirlenmiştir. Bunun için Anayasa Mahkemesi ile ilgili Kanun (UVG) bir halk şikayeti/ davası öngörmüştür; yani herkes, anayasaya aykırı olarak belirlenen düzene tabi olmaksızın ilgili müracaatını yapabilecektir. Halkın bu hakkı ile anayasa mahkemesi tarafından denetime tabi tutulan standartların müracaatlara göre tesadüfen seçilmiş ve böylece eski kanun ve düzenlemelerin kanun koymak suretiyle “elemesi” yapılmış olacaktır. Anayasa Mahkemesi en çok standartın geçersiz akdedileceği zaman konusunda parlamentonun görüşünü dikkate alabilir; çünkü mahkeme ilgili kanunu ilerideki bir tarihten itibaren geçerli olmak üzere geçersiz kabul edebilir.

Anayasaya göre, anayasa ile ilgili bütün düzenlemeler kurumlar tarafından belirlenir. Bu kuralın çiğnenmesi halinde, herhangi bir anayasa maddesi ile bağlantılı olan eski hukuk sisteminin sayısız hükümet ve bakanlar kurulu yönetmelik ve kararları itiraza tabi tutulur. Anayasa mahkemesi, bu tip formel nedenlere dayanılarak eski standartların imha edilemeyeceği konusunu pratiğe geçirmekle karşı karşıya kalmıştır. Buna maddi açıdan anayasaya aykırı hususlar dahil değildir. Bu uygulama öngörülmemiş olsaydı, mahkememiz geçerli hukuk sisteminin büyük bir kısmını geçersiz ilan etmesi gerekirdi. Anayasa mahkemesi bu tek örnek dışında önceden konulmuş hukuk ile anayasanın oluşturulmasından sonraki arasında fark gözetmemektedir. Her ikisi de anayasaya uyumlu olmalıdır.

Hukuk sisteminin bu sürekli ve basamaklı değişimi, anlayışsız popülistlerce (halkçılar) eleştirilmektedir. Kendileri eski hukuk öğelerinin tamamının imha edilmesini ve yeni rejimin ortaya koyduğu Sosyal Sorunlarının eski hukuk standartlarına dayandığını savunmaktadırlar. Anayasa mahkemesi dahi süreklilik görüşünden ötürü itirazlara maruz kalmaktadır. Anayasa mahkemesi anayasayı yeni kabul ediyor ve eski içeriklere göre bir hukuk devletinin çıkarmış olduğu anayasa olması nedeniyle hukuk sistemi için bir ölçü sayılabilmektedir.

(Anayasamız 1949 Anayasamızın değiştirilmiş şeklidir, ancak içerik ve kalite açısından tamamen yenidir. Anayasa değişikliği ve partiler ile seçim yasası gibi sistem değişikliğinin diğer temel kanunları hür seçimlerden önce tesis ettirilmiştir. Yeni rejimin temel yasası olan bu yeni anayasanın eski ve hür seçimlerle getirilmemiş parlamento tarafından belirlenmesi istenilmediğinden, sadece bir anayasa değişikliği yapılmıştır).

3. Süreklilik ile ilgili en önemli siyasi soru, anayasa mahkemesinin sistem değişikliği ile ilgili gerçeğe anlam verip veremediği olsa gerek. Bu soruyla birlikte eski hukukun kontrolü için hukuk devleti ölçüleri konulup konulamayacağı veya eski sistemin getirdiği hususları aşabilme sözkonusu olduğunda bir hukuk devletinin bütün teminatlarını yerine getirmesi konusunda tarihsel geçişten ötürü istisnalar kabul edilebilir mi? sorusu ortaya çıkmaktadır. Macaristan Anayasa Mahkemesi prensip itibarıyla şunları ifade etmektedir: "Esası oluşturan hukuk devleti teminatları, bir hukuk devletinin sunduğu haklılığa veya tarihsel duruma dayanarak bir kenara itilemez". Kaçınılmaz uç istisnaların nasıl meydana geldiği bazı açık örneklerle gösterilebilir (bkz. madde IV).

II- Anayasa Mahkemesinin Yeni Sistem Bünyesindeki Konumu

Her ne kadar anayasa mahkemesinin temel yetkileri ile hakimlerinin bağımsızlığı teminatları anayasada tespit edilmiş olsa dahi, mahkemenin yeni yaratılan hukuk devleti bünyesindeki yeri, yani diğer organlarla olan ilişkisi sürekli açıklamalara gerek duyulmaktadır.

1. Parlamento, gücünün anayasa mahkemesinin kontrolü ile sınırlandırıldığını gittikçe büyüyen bir anlayışsızlıkla öğrenmektedir. Sosyalizmde parlamentonun sınırsız bağımsızlığı öğretisi hüküm sürerken, bazı milletvekillerinin anayasa mahkemesinin varoluşunu düşünce dünyalarına sığdıramamaktadırlar. Böylece ortaya çıkan siyasi müdahalelere anayasa mahkemesi anayasayı baz olarak tepki gösterebilmektedir.

Diğer bir yandan siyasi partiler, koruyucu standart kontrolünü parlamento tartışmaları sırasında lehlerine kullanmaya çalışmaktadırlar (Kanuna göre parlamento, komisyonu veya elli milletvekili koruyucu kontrol talebinde bulunabilirler). Anayasa mahkemesi, çok sayıda değişiklik talebi kararı verilmiş olmamasından ötürü kontrolü talep edilen bir kanun taslağını reddetmiş ve buna neden olarak konuyla ilgili parlamento müzakerelerinin anayasa mahkemesinin vereceği görüş

doğrultusunda devam edeceği gösterilmiştir. Anayasa mahkemesinin üstleneceği bu rol anayasanın hükümlerine ters düşmektedir; çünkü kendisi bir danışmanlık kuruluşu olmaktan ziyade kanun koymanın hakimidir. Koruyucu kontrolün hedefini gerçekleştirebilmek için (anayasaya aykırı kanunların iptalini engellemek) kontrol edilebilir kesin bir kanun metni bulunması gerekir. Ancak UVG böyle bir koşulu öngörmediğinden, anayasa mahkemesi bu yetkiyi ve mevzuatı kanun taslağına genel anayasal sorunlar açısından görüş bildireceği şekilde dengelemeye çalışmıştır; yani münferit hükümlerin yerine genel duruma göre görüş bildirmiştir (16 / 1991). Mahkeme bu şekilde en fazla siyasi yetkisini nötrleştirmeye çalışmıştır.

2. Anayasa mahkemesi, soyut anayasa yorumu ile ilgili yetkisi konusunda da, ki bu herkes için bağlayıcıdır, benzeri bir şekilde hareket etmiştir. Anayasa mahkemesi, muhtelif ekonomik siyasi konseptiyonlara görüş talep eden maliye bakanının isteğini red etmiş ve neden olarak karar verici güçlerin ayrımına işaret etmiştir. Anayasa mahkemesi aynı zamanda, anayasa yorumu ile ilgili bir müracaatın geçerliliği için gerekli katı ön koşulları belirlemiştir (31 / 1990). Anayasa mahkemesi böylece hükümetin sorumluluğunu üstlenerek ezilmeyeceğini açık bir şekilde ortaya koymuştur.

Hükümetle olan ilişkilerde anayasa mahkemesinin kimi kararlarının maddi etkileri veya başka bir deyişle kanun yargısı ile hükümet çalışma planı arasındaki neredeyse tabii koordinasyonsuzluk bir takım sorunları beraberinde getirebilir. Ancak diğer bir bakış açısı kullanıldığında, anayasa mahkemesinin bazı beklenmeyen kararları hukuki gelişmelerde katalizatör veya hızlandırıcı olarak ortaya çıkabilir. Mahkeme örneğin bir karar vererek bireylerle ilgili bilgilerin sınırsız bir şekilde kullanılmasının anayasaya aykırı olduğunu açıklamıştır. Böylece uzun zamandan beri gerekli bilgi koruma kanununun çıkarılması gerekmiş ve bu da bir çok bilgi toplama sistemlerinin değiştirileceğinden büyük mali külfetlere neden olmuştur (15 / 1991). Anayasa mahkemesinin verdiği bir karar ile bütün idari kararlarının kontrolü gerekeceği konusu hükümet ve parlamentoyu taahhüt altına sokmuştur (32 / 1990). Başka bir karar neticesinde bütün mahkeme dereceleri ve organizasyonunun yeniden oluşturulması gerekmiştir (9 / 1992). Anılan bu son karar olağandışı bir hukuk yolunu anayasaya aykırı ilan etmiştir. Güncel hayatta bu yolla kanunen geçerli kararlar temyiz edilerek Yüksek Mahkemeye sevk ediliyor ve yetkililik için Yüksek Mahkemenin başkanı veya başsavcısı dilediği şekilde karar veriyordu.

3. Anayasa mahkemesinin diğler düzenli mahkemelerle olan ilişkisi UVG'e sunulan anayasal itirazdan ötürü çelişki doğurmuştur. Davacı, hukuken geçerli ve sonuçlandırılmış davasında başvuru hukuk standardının anayasaya aykırı olduğunun ve dolayısıyla temel hakkının zedelendiğini idida etmiştir. Görüldüğü gibi anayasa mahkemesi, anayasal itirazlar konusunda düzenli ve geçmişe yönelik bir standart kontrolü uyguluyor ve sonucunda ilgili standart (mevzuatı) geçersiz kılabilir durumundadır. Ancak şahsi müracaat hakkı bulunduğundan aynı müracaat her birey tarafından yapılabilir. Soyut kontrol ile anayasal itirazı en azından etkilei açısından karşılaştırabilmek için, anayasa mahkemesi bu tip davalarda anayasaya aykırı bulunan mevzuatın geçerli olamayacağını ortaya koyabilir (İstisnai durumlarda anayasa mahkemesi kanunen bu hakka sahiptir). Bu nedenle anayasa mahkemesi anayasal itirazı hukuk yolu olarak algılıyor, mahkeme kararını iptal ediyor ve böylece duruşmaya yeni yollar açıyor (32 / 1990, 57 / 1991). Parlatentonun anayasa mahkemesince uygulanan kanun kontrolünü hoş karşılamadığı gibi bazı hakimler de bu iptal kararını yetkilerine karşıyor diye algılamaktadırlar. Eğer UVG klasik anlamda bir anayasal itirazı içermiş olsa, yani hakim veya idari kararların meydana getirdiği anayasa aykırılığını hukuk yolu olarak kullansa, böyle bir kontrol hakkının anayasa mahkemesi yargısına yabancı olmayacağı açıkça ortada olurdu.

4. Anayasa mahkemesi ilişkilerinin sadece gücün dallarına değil kamuoyuna da izah etmek durumunda kalmıştır. Bir çok kararda, anayasallığın kontrolü için varolan geniş tabanlı görüş ve beklentilerin gereksiz olduğu ortaya çıkmıştır. Örneğin anayasa mahkemesi, nüfusun büyük bir kısmı ölüm cezasına taraftar olmasına rağmen, ölüm cezasını ortadan kaldırmıştır. Mahkememiz verdiği bu kararı yaşam ve onur hakkını yorumlayarak vermiş ve çok kullanılan kriminolojik neden ve açıklamalarla uğraşmayı dahi gerek görmemiştir (23 / 1990). Büyük bir kesim anayasa mahkemesinin kamulaştırılan ve el konulan mülklerin tazmini hakkındaki kanunun imha edilmesini beklemiştir; çünkü kendileri kanun koyucudan farklı çözümleri temsiletmektedirler (Örneğin eski mülk sahiplerine geri özelleştirme). Ancak anayasa mahkemesi herhangi bir belirgin özelleştirmeye görüş bildirmemiş, sadece kanun koyucunun seçmiş olduğu çözümün anayasaya uyumunu incelemiştir. Anayasa mahkemesi, zaman aşımına uğramış ve geçmişte siyasi nedenlerle takibe alınmamış bazı suçların cezalandırılması ile ilgili kanun kontrolünde devletin ceza gücünü ve anayasal sınırlarını

incelemiş ve kamuoyunun da ortaya çıkan yüksek sesli ceza duruşmaları taleplerine hiç aldırmadan bununla sınırlı kalmıştır. Anayasa mahkemesinin bu davranışı çok tabii olmakla beraber, durumunu zorlaştırmaktadır. Nüfusun büyük bir çoğunluğu, oluşturulan yeni demokrasiden çoğunluk görüşünün hakimiyet kazanacağını bekliyordu. Bu nedenle halk tarafından seçilmemiş böyle bir küçük kurumun kararlarının ne denli etkili olabileceği kamuoyunda bir türlü anlaşılammıştır.

III. Metodik

1. Kabul edilebileceği üzere Macaristanda olgunlaşmış anayasal bir dogmatizm eksikliği vardı. Anayasa mahkemesi eski devlet hukukunun öğretileri ile bağdaşmıyordu. Böylece mahkeme kaçırmış olduğu son kırk yılı geçmeliydi ve kararlarında dogmatik çözümlerin içeriğini uygulamalıydı. Anayasa mahkemesi temel hakların sınırlandırılması için başlangıcından itibaren "compelling state interest" koşullarını üstlenmek durumunda kalmıştır (2 / 1990). Nihayet anayasa esas içeriği kabul edince, (temel hakların önemli içeriği kanunlar yoluyla da sınırlandırılmaz, madde 8, fıkra 2) anayasa mahkemesi, bu deyim müdahalenin kaçınılmazlığı ve bağlantısı olarak ifade etmiştir. Başlangıçtan beri eşitlik ilkesi yorumlanmıştır. Bunun için mahkeme Dworkin teorisinden bir çok alıntı yapmış ve bunları ilk etapta prensip görüşleri olarak (9 / 1990), sonra pozitif bir diskriminasyonun anayasallığı için ayrıntılı deneme olarak kullanmıştır. (21 / 1990). Kararların sonucunda dogmatik taslaklar katı formüller haline gelmiştir.

2. Anayasa mahkemesi eşitlik ilkesini yorumladıktan sonra insan onuru hakkını geniş ölçüde yorumlayarak esasa dahil etmiştir. Anayasa mahkemesi bu hakkı "genel şahsi hak" olarak kabul etmektedir. Mahkeme bu hakkı "ana hak" olarak algılamıştır. Böyle bir destekleyici temel hak konusunda, eğer anayasada özellikle belirlenen temel haklar kullanılamayacaksa, bireysel bağımsızlığı korumak amacıyla gerek anayasa mahkemesi gerekse düzenli mahkemelere başvurulabilecektir (8 / 1990). Anayasa mahkemesi ölüm cezası ve özellikle de kürtaj kararında insan onuru ile yaşam hakkı ve medeni haklardan yararlanma ehliyeti unsurlarını karşılıklı etkileşimleriyle açıklamıştır (23 / 1990, 64 / 1991). Anayasa mahkemesi bu kararlarda onur ve yaşam hakkını kesinleştiriyor ve bu hakların deyimisel bakıldığında sınırsız olduğunu ve el konulmasının rastgele olacağını tespit etmiştir.

Anayasa her ne kadar bireylerle ilgili verilerin korunması için özel bir hak içermekte olsa da, anayasa mahkemesi bu eskiden Macaristan'

da bilinmeyen hakkı “benlik hakkı” ve Alman Anayasa Mahkemesinin ifade ettiği gibi “enformasyonel özbelirleme hakkı” olarak yorumlamıştır (2 / 1990, 11 / 1990, 15 / 1991). Son verilen oldukça uzun bir kararla Anayasa Mahkemesi anayasal veri koruma hakkını ortaya çıkarmış ve böylece gelecekteki Veri / Bilgi Koruma Kanununun içeriğini belirlemiştir.

IV. Sistem Değişikliği İle İlgili Özel Hususlar

Sistem değişikliği ile ilgili temel sorular ancak 1991 yılında Anayasa Mahkemesine gelmiştir. Durumun böyle olması avantajlı olmuştur, çünkü Anayasa Mahkemesi ilk yılında yöntemini belirlemiş ve kamuoyunu tarafsızlığı konusunda ikna etmiştir. En az dört alanda siyasi sistemin değiştirilmesi konusunda anayasal sorunlar ortaya çıkmıştır:

- Mülkiyet ilişkilerinin yeniden düzenlenmesi
- Eski rejim zamanındaki siyasi amaçlı takipler
- Yeni organların yetki ihtilafları
- Usul hukukunda hukuk devletçiliği.

1. Mülkiyet ile ilgili olarak mahkeme nezdinde yeniden özelleştirme başlığı altında tartışılmalı davalar yürütülmüş olup, Anayasa Mahkemesi Usul Hukukunda ve Medeni Kanunda çok sayıda devlet mülkiyeti önceliklerini iptal etmiştir.

Yeni bir mülkiyet düzeninin kurulması konusundaki hukuki ve siyasi yön Anayasa Mahkemesi tarafından çözülmek durumunda kalmıştır. Bu konudaki sorunlar oldukça karmaşıktır. % 80’den fazla sanayi ve ticaret işletmelerindeki devlet payı ve tarımsal alandaki kollektifleştirilmiş mülkiyetin iptali gerekmiştir. Değişikliğin en önemli hedeflerinden birisi ve en popüler çözümü, piyasa ekonomisi bazındaki özel mülkiyet olmuştur. Bu sonuç anayasada anayasa hedefi olarak yer almaktadır (Anayasa’nın giriş bölümünde: sosyal piyasa ekonomisi; piyasa ekonomisi içerisinde kamu ve özel mülkiyet haklarının eşitliği, madde 9). Öbür yandan “toplumsal mülkiyeti” özelleştirilmesi, kırklı ve ellili yıllarda yapılan kamulaştırmanın kontrolünü ve mülkiyetlerin iadesi veya tazmin edilmesi beklentisi ile karşı karşıya kalmaktaydı. Tazminatın boyutları konusunda ise çeşitli (siyasi) talepler bulunmaktaydı. Mülkiyet kaybı ile ilgili tazminat taleplerinin yanısıra 1939 yılından başlamak üzere eski rejimin yapmış olduğu haksızlık ve takiplerin

manevi tazmini ile ilgili talepler de ortaya çıkmıştır. En büyük hükümet partisi olan “Demokratik Forum” mülkiyet konusunda ve bundan ayrı olarak belirli manevi zararlar için parasal tazminatlar vermeyi istemiştir. Hükümetin koalisyon ortağı olan “Küçük Çiftçiler Partisi” ise üretim kooperatiflerine tazminat vermeden gayrimenkulleri iade etmek istiyordu. Başbakan bu son talebin anayasaya uygunluğunu açıklamak üzere mülkiyet hakkı ile ilgili anayasa hükümlerini ve eşitlik hükmü yorumunu talep etmiştir.

Anayasa Mahkemesi'nin anayasa yorumu herkes için bağlayıcıdır. Anayasa Mahkemesi'nin yorumuna göre (21 /1990), anayasal nedenlere itiraz söz konusu olması halinde, bazı belirli şahısların mülkiyeti yeniden özelleştirilir ve başka şahısların mülkiyeti (mülkiyet konusuna göre) aynı işleme tabi tutulmaması anayasanın eşitlik ilkesine aykırı düşmektedir. Anayasa Mahkemesi arsa sahiplerinin pozitif diskriminasyonu ile ilgili açıklama için bir denetim sunmuş olup, buna göre eski mülk sahipleri menfaatlerinin korunması, oluşturulan piyasa ekonomisi için kaçınılmaz olduğunun ispatlanması gerekiyordu. Bu ispat hiçbir zaman sunulamamıştır. Anayasa Mahkemesi, LPG mülkiyetinin de anayasanın koruması altında bulunduğunu ve tam ve hemen temin edilecek bir tazminat hakkının geri çekilmesi mümkün olmayacağını ifade etmiştir. Anayasa Mahkemesi LPG mülkiyetinin bir zamanki durumunu; yani zorunlu kolektifleştirme yoluyla davranışını dikkate almamıştır. Bu yolla Anayasa Mahkemesi ilk kez görüşüne geçerlilik kazandırma fırsatı bulmuştur. Bu görüşe göre, her ne kadar zamanın hukuk durumu yeni anayasaya uygun olmasa dahi, mülkiyet o zamanlar mevcut hukuka uygun olarak edinilmiş olması anayasanın mülkiyeti koruma ile ilgili hükümlerine uygun düşmektedir. Tamamlanmış hukuki ilişkiler korunmalı ve değişikliğe maruz bırakılmamalıdır. Anayasaya aykırılığın sonuçları esas teşkil eden mevzuata nasıl ayarlanacağı ise ayrı bir sorudur. Anayasa Mahkemesi formel kriterlere dayanarak bugünkü mülkiyet durumunu esas almıştır. Bununla ilgili olarak, Macaristan'da 1939 ile 1989 yılları arasında mülkün kanunlara dayanarak bir çok kez sahibini değiştirdiğini bilmek gerekir. Örneğin o zamanlarda Yahudilerin mülkleri örneğin mültecilere verilmiş ve sonra kamulaştırılmıştır. Benzeri bir örnek olarak da büyük arsaların yeni çiftçilere verilmesi gösterilebilir. Son on yılda devlet mülkiyetinin özel şahıslara satışı başlatılmıştır. Bir mülk iadesi sözkonusu olduğunda, haliyle mülkün hangi eski sahibine iadesi söz konusu olması gerektiği sorusu da karşımıza çıkmaktadır.

Tazminat kanunları, bazı belirli hukuk mevzuatlarına göre haksız muameleye maruz kalan ve mülkiyet haklarında yara almış herkese özelleştirilecek devlet mülkiyeti ile ilgili hak belgesi alacak şekilde bir çözüm yoluna gitmiştir. Bu belge ile özelleştirilecek devlet mülkiyetlerinden gayrimenkul satın alımların hakkı verilmiştir. Kanun verdiği bu hak ile eski toprak sahiplerine LPG karşısında öncelik sağlamak için zorunlu satınalma hakkı (opsiyon) tanımıştır. Anayasa Mahkemesi koruyucu kontrol çerçevesinde kanunu incelemiş ve nedensiz eşitsizlikleri eski toprak sahipleri lehine imha etmiştir. Ancak prensip sorusu, yukarıda anılan opsiyon hakkının ne denli anayasal olduğu olmuştur; zira bununla LPG belge karşılığında kanunen belirlenmiş düşük fiyatlarla mülkiyet vermek durumunda kalmıştır. Kendileri bu usulün anayasaya aykırı olduğunu savunmuşlardır.

Anayasa Mahkemesi sorunu mülkiyet mevzuatının değiştirilmesi çerçevesinde ele almıştır. Sosyal piyasa ekonomisinin oluşturulması anayasa hedeflerinden biri olduğundan, bu konu Anayasa Mahkemesinin görevleri arasında yer almaktadır. Bunun için eski, öncelikli “toplumsal mülkiyetin” (devlet ve kooperatif mülkiyeti) ve eşdeğerli mülkiyet şekilleri (örneğin belediyelerin elinde tuttukları mülkiyet) büyük bir ölçüde özel mülkiyete geçirilmesi gerekmiştir. Anayasa Mahkemesi, bedelsiz olarak devlet mülkü edinen belediyelerin de durumunu dikkate almıştır (burada örneğin devlet konut ve arsaları sözkonusudur). Anayasa Mahkemesi’nin görüşlerine göre, geçmişte “toplumsal mülkiyeti” oluşturmak üzere ortaya çıkan yükümlülüklerin ve yeni anayasa gereğince ortaya çıkan taahhütlerin, eski toplumsal mülkiyetleri bedelsiz olarak alanlara yüklenilmesinde anayasal sakıncalar mevcut değildir (16 / 1991).

Ancak eski mülkiyet sahiplerinin mülkiyetlerini geri almalarına veya tamamen tazmin edilmelerine hakları yok mudur? Anayasa Mahkemesi 1948-1952 yılları arasındaki devletleştirme kanunlarını incelemiş ve geçerli anayasaya göre özel mülkiyetin ortadan kaldırılması kamu yararına olmadığını düşünerek anayasaya aykırılık tespit etmiştir. Sözkonusu bu hukuk usulleri tazminat ile ilgili kanunların çıkarılacağını belirtmişlerdir. Ancak bu vaad hiçbir zaman yerine getirilmemiştir. Anayasa Mahkemesi devletleştirme kanunlarını ve bunlara bağlı tazminat vaatlerini iptal etmiştir. Ancak hukuk devleti kavramı mülkiyetin korunmasını talep eder. Anayasa Mahkemesi bu nedenle düzenlenen tazminat kanunlarını eski vaatlerin yerine saymış ve şunu tespit etmiştir: “Kanun koyucu devletin eski taahhütlerini özel tarihsel

oluşumu dikkate alarak yenileyebilir; yani suçunu yeni yasa platformuna ve yeni ölçülerde muhafaza edebilir.”

Anayasa Mahkemesi bu kararlarında geçmişe dönüp anayasaya uygunluğu inceleyemezdi; kanun koyucunun öngördüğü çözümün anayasa çerçevesi dahilinde kalıp kalmadığını incelemek zorunda kalmıştır. Anayasa Mahkemesi bunu yaparken durumu anayasallık bakımından hiçbir zaman olağandışı görmemiştir. Mahkeme tam tersini yaparak şu soruyu yöneltmiştir: “Sistem değişikliğinin meydana getirdiği olağanüstü ve bir sefere mahsus talepleri anayasaya dayanarak nasıl tatmin edilebilir?”

2. Anayasa Mahkemesi bununla Macaristan’ın siyasi arenasında ısrarla temsil edilen görüşe yanıt vermiş ve hukuk devletinin diktatörlükte mevcut olaylara ölçü tanımayacağını dile getirmiştir. Bu soru özellikle 1944 ile 1990 yılları arasında meydana gelmiş katliam ve vatana ihanet suçlarının siyasi nedenlerle takip edilmemiş ve cezalandırılmamış olmasıyla yakından ilgilidir. Başbakan, bu suçların zaman aşımına uğradığı 2 Mayıs 1990 tarihinde (hür seçimlerle gelmiş yeni parlamentonun toplanış tarihi) kanunu onaylamayarak, koruyucu kontrol yaptırmak üzere Anayasa Mahkemesine sevk etmiştir. Karar (11/1992), sistem değişikliğinin hukuk devletine ve önceki hukuka ilişkisi tartışmalarında bir hattı taksimi mizah olmuştur.

Anayasa Mahkemesi kanunu anayasaya aykırı bulmuştur. Anayasa Mahkemesine göre zamanaşımına uğramış suçların cezalandırılması henüz zamanaşımına uğramamış suçların zamanaşımı süresinin kesilmesi veya uzatılması, zamanaşımı engellenecekse yeni nedenlerin geriye dönük olarak ortaya atılması anayasaya aykırıdır. Engelleme nedeni olarak “devlet siyasi nedenlerle ceza talebinde bulunmamıştır” savunun ortaya atılması mevzuatların açıklılığına aykırı düşmektedir. Karara göre geri dönüşümlü ceza kanunu çıkarılması yasağı, hukuki sorumluluk ceza ve cezalandırmanın bütün koşulları için geçerlidir. Anayasa Mahkemesi bu kararında eski sistemlerin hukuku ile yeni hukuk devletinin hukuku arasındaki farkı incelemiştir. Hukuk devletinin beyanati hem gerçeklerin tespiti hem de aynı zamanda programıdır. Hukuk için “sistem değişimi”, bütün hukuk standartlarının hukuk devleti anayasası ile uyum içinde olması anlamını taşımaktadır. Macaristan’daki sistem değişimi meşruiyet ilkesine dayanarak yol almıştır. Meşruiyet ilkesine göre hukuk sisteminin standartları mutlak suretle geçerlilik kazanmalıdır. Siyasi açıdan devrimsel bir değişimi getirmiş olan anayasa ve diğer önemli kanunlar eski rejimin sürdürdüğü kanunların dikka-

te alınması suretiyle formel olarak çıkarılmıştır. Eski hukukun geçerliliği devam etmektedir. Geçmiş yarım yüzyılda mevcut rejimin meşruiyeti hukuk standartları geçerliliği açısından (önemsizdir?) eşdeğerdir. Oluşum zamanına bakmaksızın, geçerli bütün hukuk standartları yeni anayasaya uygun olmalıdır.

Eski, ancak bugüne göre anayasaya aykırı mevzuattan doğan hukuki işlemler ne olacak? Anayasa Mahkemesinin yanıtına göre, tamamlanmış hukuk işleri (ilişkileri) esas alındıkları mevzuatın iptali ile kapanmış sayılmaktadır. Bu konudaki en önemli istisnayı, cezalandırılanların lehine yürütülen ceza davalarının temyizi teşkil etmektedir (13 / 1992).

İkinci soru ise, eski rejimin anayasaya aykırı önlemlerine dayanan yeni mevzuatlarının anayasallığı değerlendirilirken, dikta rejiminden barışçıl bir şekilde hukuk devletine geçişin ne denli önem taşıdığıdır. Anayasa Mahkemesinin yanıtına göre mevcut tarihi durum, hukuk devleti çerçevesinde ve gelişiminin doğrultusunda dikkate alınabilir. Ancak tarihi durumu ileri sürerek, esas teşkil eden hukuk devleti teminatların veya bir hukuk devletinde sunulan hakların zedelenmesi söz konusu olamaz. Bir hukuk devletinin hukuk devletine aykırı yollarla gerçekleştirilmesi mümkün değildir. Objektif ve formel ilkelere dayanan hukuk emniyeti sorunlu / ihtilafli hallerde her zaman kısmi ve subjektif hakkın önünde yer alması gerekmektedir. Anayasa Mahkemesi münferit durumlarda anayasallık çerçevesinde tarihi olguları dikkate alır. Kanun koyucunun imkanları zaman aşımı konusunda mülkiyet konularına nazaran daha dardır. Zaman aşımı kanunu devletin ceza gücü sınırlarını kırmaktadır. Mülkiyet hakkının sınırlandırılabilmesine karşılık olarak ceza hukukunun anayasal teminatları deyim olarak dahi sınırlandırılmaz. Ceza hukuku ile ilgili teminatlar bir karşılaştırmanın sonucunu zaten içermektedir; şöyle ki ceza takibinin başarısızlığı riski devlet tarafından taşınmaktadır (Böylece suçsuzluk tahmin başka bir temel hakka istinaden sınırlandırılmaz, ayrıca devlet bir şey yapmaz ise suçlu zaman aşımı ile birlikte cezalandırılmaz, cezasız bırakılma talebi sonradan sınırlandırılmaz veya ortadan kaldırılamaz). Ceza hukuku teminatı konusunda yapılacak bir istisna, sadece bu teminatların kaldırılmasıyla mümkün olacaktır, bu da hukuk devletçiliği ilkesiyle saf dışı bırakılmaktadır.

3. Yeni anayasa kolektif devlet başkanı, başkanlık kurulu yerine Cumhurbaşkanlığı müessesesini tesis etmiştir. Cumhurbaşkanının hu-

kuki yeri, siyasi değişim sürecinin bütün süresi boyunca ağır siyasi ihtilafların konusu olmuştur. Macaristan'ın parlamenter mi yoksa Başkanlık cumhuriyeti mi olması gerektiği konusunda partiler adaylarının konumlarına göre birinci veya ikinci seçeneği yeğlemiştir. Anayasa ise parlamenter sistemi üzerinde karar kılmış ve başkanın yetkilerini belirlemiştir. Buna rağmen Anayasa Mahkemesi başkanın hukuki konumuna açıklık ve yorum getirmek zorunda kalmıştır. En önemli mahkeme kararı ise Savunma Bakanının müracaatı üzerine verildi. Karar ordunun idaresi, başkanın görevlendirilmesi ve dokunmazlığı ile ilgili anayasa hükümlerini ortaya koymuştur. Anayasaya göre ordunun başkomutanı Cumhurbaşkanıdır; başka bir kanuna göre ise ordunun anayasa ve özel kanunlar çerçevesindeki idaresi sadece Parlamento, Cumhurbaşkanı, Ülke Savunması Komisyonu'na, Hükümete ve ilgili bakana bırakılmıştır. Anayasa Mahkemesi, başkomutan olarak Cumhurbaşkanı'nın komuta yetkisi bulunmadığını, sadece anayasa ve savunma kanununda anılan görev belirleme hakkına sahip olduğunu ortaya koymuştur. Cumhurbaşkanı'nın atamaları onaya tabidir. Öbür yandan Başbakan atamalar konusunda maddi denetim hakkına sahiptir. Çok uzun ve ayrıntılı kararın anlamı sadece yetki ihtilaflarının sonuçlandırılmasıyla kalmamaktadır. Anayasa Mahkemesi hem ordunun idaresi hem de atama hakkı konusunda anayasanın dağılmış hükümlerini bir sisteme entegre etmiştir. Mahkeme bu konuda başkanın verebileceği bütün kararları tipikleştirmiş ve incelemiş olup, atamalar için anayasal ret durumlarını sentezleyerek maddi bir kontrol hakkı (hukuku) oluşturmuştur.

Anayasa Mahkemesi bilgi / veri koruma konusunda olduğu gibi ilgili kanun bulunmadığından kendiliğinden hareket etmiş ve kararının ilerideki kanunlara esas oluşturmasını temin etmiştir. Ancak bireysel temel haklar ile ilgili kararlardan farklı olarak, Anayasa Mahkemesinin devlet organizasyonu konularında anayasayı sınırlandırarak ortaya koyduğunu da vurgulamak gerekir. Anayasanın bütün ölçülerini kazanabilmek ve dıştan gelecek etkileri, özellikle de siyasi olanları mümkün derece safdışı bırakabilmek için bütün önem arzeden hükümlerin geniş kapsamlı değerlendirmeye tabi tutulması gerekmiştir.

Belediyeler özerkliklerini yeni anayasa ile de kazanmışlardır. Belediye encümen ve idareleri kırk yıl boyunca "devletin yöresel organları" olarak sayılmaktaydı. Bu nedenle bugün sınırlama ve yetki sorunlarının varoluşuna hiç şaşmamak gerekir. Anayasa Mahkemesi bir çok kararında ve özellikle de atama hakkı konularında yetki duru-

munu açıklığa kavuşturmak zorunda kalmıştır (Örneğin okul müdürleri, başhekimlerin yetkileri konusunda).

Anayasa Mahkemesi belediye tüzük ve halk oylamaları konularında özel bir yetkiye sahiptir. Anayasa Mahkemesi, mahalli tüzüklerin bakanlık yönetmeliklerinden ne kadar sapma gösterebileceklerini belirleyebilmektedir. Her ne kadar belediyelerin özerkliklerinin sağlanması tarihi bir görev ve yeni düzen için anlamlı olsa dahi, Anayasa Mahkemesi, belediye tüzük ve halk oylamalarının kontrolü konusunu yeni oluşturulan idari mahkemeler tarafından yapılması gerektiğini düşünmektedir. Bu tip konuların sayısı / çokluğu ve açıklanması gereken olaylar Anayasa Mahkemesini çok meşgul ediyor ve zaten de tabiatına aykırı düşmektedir.

4. Bir hukuk devletini oluşturmak için hukuk usulü teminatların anayasa ve uluslararası anlaşmalar ile ahenk içinde olması gerekmektedir. Tek yanlı soyut kontrol durumları ancak ikinci yıldan itibaren kayda değer sayıda mahkemeye arzedilmiştir. Böylece örneğin askeri ceza duruşmalarında savunma haklarının kısıtlanması kaldırılmış; bir zamanlar kanunsuz alkoyma ile ilgili tazminatın boyutu adalet bakanının görüşlerine bırakılırken şimdi bu düzenleme iptal edilmiş ve bu tip durumlarda bir tazminatın verilmesi medeni hukukun hükümlerine göre anayasal olduğu belirtilmiştir. Ayrıca temyiz imkanları genişletilmiş ve anayasaya aykırı hukuk yolları ortadan kaldırılmıştır. Medeni hukukta da ve özellikle icra davalarında örneğin devlete ve devlet işletmelerine öncelik tanıyan birçok standart iptal edilmiştir. Anayasa Mahkemesi diğer yandan çeşitli hürriyet haklarına aykırılıktan ötürü eleştirilen birçok hükmü muhafaza etmiştir. Ancak Anayasa Mahkemesi hukukun teminini ve geçerli kararların icra edilebilirliğini büyük ölçüde kabul etmiştir. Anayasa yargısının ilk döneminde mahkeme yardımıyla hukuki sınırlandırmalara karşı menfaatlerinin desteklenmesi çabalarına girişileceği beklendiğinden bu uygulama gerekmiştir.

V. Öncü Olarak Anayasa Mahkemesi

1. Daha şanslı ülkelerde organik bir gelişim için zaman vardır. Buralarda temel hak dogmatığı bilim ve hukuk arasındaki değişimli etkiyle geliştirilebilir ve önemli kararlar bir dizi örnek davaların en ayrıntılı şekliyle işlenmesi sonucunda alınabilir. Ancak bir diktatörlükten sonra faaliyete geçen anayasa mahkemeleri hemen büyük klasik konularda karar vermek durumunda kalmaktadırlar. Örneğin Ma-

caristan Anayasa Mahkemesi faaliyetlerinin henüz 2. ayında ölüm cezası ve kürtaj konularında anayasaya uygunluk kontrolleri yapmak durumunda bırakılmıştır. Mahkeme özellikle ilk verdiği karar olan idam cezası kararıyla ilke nevi'nde açıklamalar yapmak zorunda kalmıştır. Bu beyanlar yaşam ve onur hakkı konusunda uzun bir süre belirleyici olacaktır.

2. Klasik durumlarda klasik şekilde karar alınması gerekmemektedir. Bir diktatörlükten sonra yeni oluşmuş anayasa mahkemeleri ne kendi geleneklerine ne de diğer devlet organlarının anayasal uygulamalarına bağlıdır. Kendileri yeni fikirlerle deneyler yapabilirler. Bunlar komünizm öncesindeki kurul ve fikirlere dönmektedirler veya Avrupa'dan sadece ihtilafsız kurumları edinmektedirler. Daha önceden de anılan süreklilikten ötürü geçici bir duraksama ve kararsızlıktan sonra eski bürokrasinin uygulamaları halen devam etmektedir. Zor görevlerle karşı karşıya kalan hükümet ve parlamento konvansiyonel olmayan ve alternatifli çözümlerden uzak durmayı tercih ediyor. Günlük siyasi hayattan uzakta çalışan ve bağımsız entellektüellerden oluşan anayasa mahkemesi eski haklara (hukuk mevzuatlarına) yeni yorumlar getirebilecek veya anayasada yazılı yeni hakları aktive edebilecek durumdadır. Örneğin yukarıda verilen örnekte anayasa mahkemesi bir karar alarak şahsi bilgilerin korunması hakkını geniş bir alana yaymış ve eski bilgi işlem uygulamalarını yerinden sarsarak parlamentonun bilgi / veri koruma kanunu çıkarmasını öngörmüştür. Anayasa mahkemesi serbestçe bilgilere ulaşma hakkı konusunda; ki anayasada bu konuda sadece yarım satır ayrılmıştır, ayrıntılı açıklamalar yapmış ve ileride bilgi edinme hürriyeti konusunda çıkarılacak kanunlara yön göstermiştir.

Anayasa mahkemesi kürtaj konusunda (64 / 1991) geçerli mevzuatı (bakanlar kurulu kararıyla temel hakların ayarlanması) formel nedenlerle anayasaya aykırı bulmuştur. Ancak mahkeme bu şekilsel açıklama ile yetinmemiştir. Bu karar radikal bir şekilde aşağıdaki soruyu ortaya çıkarmaktadır: Kürtaj ile ilgili bir düzenlemenin anayasal olup olmadığını tespit edebilmek için embriyonun hukuki anlamda bir "insan" yani bir şahıs olup olmadığı ispatlanmalıdır (yani hukuki ehliyet var olup olmadığı tespit edilmelidir). Geçerli anayasa yorumlarına göre bu soruya yanıt vermek mümkün değildir; insan deyiminin belirlenmesi parlamentonun görevidir. Burada insan statüsünü belirleyen temel haklarının (yaşam, onur ve hukuk ehliyeti hakkı) sınırlanıp sınırlandırılmayacağı söz konusu değildir; burada embriyonun bu temel hakların sahibi olup olamayacağı esası teşkil etmektedir. Parlamento kararının

bir sınırı vardır. İnsanın bugünkü anayasal konumu küçük düşürülmemelidir. Kanun koyucunun bu durumdaki imkanları şunlardır: Eğer kanun koyucu embriyonu hukuk subjesi olarak görüyorsa, gebeliğin sona erdirilmesi için insan yaşamına seçim hakkını tanıyıp kürtajın cezalandırılmaması gerekmektedir. Böylece gebeliğin ortadan kaldırılmasıyla annenin hayatını kurtarma söz konusu olabilmektedir. Macaristan'daki toplumsal gerçekler gözönünde bulundurulduğunda kanun koyucunun böyle bir karar vermesi oldukça zordur. Ancak teorik olarak ve embriyonun statüsü hakkında ileride gelişecek değerlendirmeler için bu olasılığın da açık bırakılması gerekmiştir. Eğer kanun koyucu embriyonun hukuki sübjektivitesini tanımayacak olursa, gebeliğin sona erdirilmesi koşullarının belirlenmesinde hem annenin karar hakkı hem de insan hayatının (buna embriyo da dahildir) devlet tarafından korunmasını dikkate almalıdır. Her iki durumda da karşılıklı çelişkiler varolduğundan hem kürtajın tamamen serbest bırakılması hem de tamamen yasaklanması anayasaya aykırı olur. Anayasa mahkemesi böylece endikasyon çözümü konusunda, münferit belirtiler hakkında daha fazla ayrıntıya girmeden görüşlerini sunmuştur.